

УГКЦ в контексті суспільно-політичних реалій на Станіславщині (1946-1959 рр.)

Головною метою написання даної статті є те, що, на наш погляд, Церква і в описуваний період, і, зрештою, у наш час користується найвищим рівнем суспільної довіри. Багато авторів, які досліджували нашу проблематику у діаспорі, були позбавлені ідеологічних кліше, якими була пересичена радянська історіографія. З іншого боку, оскільки вони були переважно священиками, то вдавалися до надмірної деталізації внутрішньоцерковного життя, необгрунтованої глорифікації церковних діячів, часто не приділяючи належної уваги державно-церковним взаєминам. Автор натомість має на меті абстрагуватися від конфесійної апологетики, притаманної цим дослідженням, і на основі доступних джерел дати якомога багатограннішу оцінку суспільно-політичним та релігійним явищам, що мали місце на Прикарпатті в 1939-1959 рр.

Ведучи мову про місце та роль Церкви в окремо взятому, периферійному регіоні Західної України – Станіславщині у перше повоєнне десятиліття, характеризуючи вплив релігійного чинника на суспільно-політичне життя краю і, навпаки, яким чином нові радянські політичні, економічні та соціальні реалії позначились на становищі Церкви, розглядаючи цей взаємозв'язок, необхідно зупинитись на аналізі певних ключових загальноісторичних аспектів, без яких дуже важко усвідомити регіональний контекст, виокремити найяскравіші його особливості тощо.

З одного боку, безумовно, з чисто історичної точки зору ми розуміємо усю периферійність, певною мірою навіть провінційність тих суспільно-політичних процесів, які відбувалися у регіоні в описуваний період, але якщо додати до цього усвідомлення релігійний фактор, то, без перебільшення, можемо сказати, що Станіславська єпархія як одна з найдавніших адміністративних одиниць УГКЦ відіграла важливу роль у становленні ментальної та культурної ідентичності мешканців краю.

Важливим питанням, яке спробуємо з'ясувати на основі доступних нам джерел, є питання про кількість греко-католиків загалом, адже пода-

льший наш виклад стосуватиметься власне цієї релігійної конфесії, оскільки саме до неї належала переважна більшість населення регіону. Так, польські довоєнні джерела, даними яких користуються пізніші радянські дослідники, називають цифру три мільйони осіб. Цю ж цифру повторює офіційний друкований орган Станиславівської єпархії, газета «Нова зоря», у восьмому числі від 3 лютого 1938 р. [4, с. 88]. Натомість митрополит Андрей Шептицький у своєму листі до голови Ради у справах релігійних культур УРСР, датованому кінцем 1944р., називає цифру – п'ять мільйонів осіб. Як би там не було, виходячи із зазначеної кількості, а також із практичної відсутності даних стосовно інших релігійних деномінацій, стверджуємо, що визначальну роль та вплив на суспільно-політичне життя Східної Галичини в цілому і Прикарпаття зокрема мала саме УГКЦ.

Передусім необхідно констатувати, що, за свідченнями очевидців, на відміну від нав'язуваного нам десятиліттями традиційного і безапеляційного для радянської історичної науки погляду, жодного захоплення так зване «визволення» Галичини Червоною армією у місцевого населення не викликало. Абсолютно очевидно, що захоплення Галичини радянською владою спричинило щонайменше неоднозначну реакцію у суспільстві. Ми не стверджуємо, що більшовики зовсім не мали своїх прихильників у краї, однак перебільшувати їх вплив немає потреби, тому що більшість населення все ж була налаштована насторожено, а значна кількість й відверто вороже. Вже перший прихід «визволителів» восени 1939 р., за свідченням одного з мешканців міста Тисмениці, не відував нічого доброго: «Солдати-танкісти, худі, виснажені, небалакучі, з підозрою дивилися на кожного перехожого. За якийсь час після них наїхала цивільна адміністрація: обдерта, голодна..., жінки в солдатських шинелях, а на голові картузи, мужські чоботи, ба навіть без сорочок» [1, с. 14]. Насильницьке насадження радянських методів адміністрування через проведення «демократичних виборів», насадження норм колективного господарювання на селі, різке втручання у шкільництво та інші сфери громадського життя не могли подобатися місцевому населенню, особливо якщо взяти до уваги те, що значну частину міських мешканців становили поляки, яким, так би мовити, за визначенням не могла імпонувати радянізація. Так, скажімо, на початку 40-х років ХХ століття поляки становили приблизно дві третини від усіх мешканців Станиславова. Яким же чином 60% виборців у місті проголосували в 1940 р. за радянську владу? [1, с. 15]. Вважаймо це запитання більш ніж риторичним, адже абсолютно зрозуміло, що ці вибори просто не могли мати демократичного характеру вже хоча б із тієї причини, що пройшли у дуже складний і напружений період, коли поль-

ське населення краю знаходилось ніби на «пороховій бочці» у зв'язку з нападом 1 вересня 1939 р., нацистської Німеччини на Польщу і повним захопленням цієї країни.

Наступний етап радянізації Станіславщини, який включав чи не першочергово наступ на УГКЦ, розпочався зі змінами на користь Червоної армії у радянсько-німецькій війні. Другий прихід «совітів» відзначався ще жорсткішим насадженням радянських стереотипів, передусім на селі, оскільки саме сільське населення становило левову частку мешканців регіону. Дуже багато селян було звинувачено у співпраці з УПА, планомірно нищились заможні сільські садиби під гаслом загального розкуркулення. Закономірно Церква, що користувалася безперечним авторитетом у суспільстві, не могла залишатися осторонь цих безчинств [3, с. 272]. На відміну від першого приходу, радянська адміністрація добре усвідомила, що Греко-католицька церква, як панівна релігійна конфесія в регіоні, буде захищати попередні порядки і займе ідеологічно протилежну позицію до новонасадженого радянського способу життя. Ось що з цього приводу писав німецький дослідник даної проблематики А. Гаптер: «Коли Галичина у 1944 р. знову була повернена під радянський контроль, офіційне ставлення комуністів до Церкви відрізнялось від ставлення під час першої окупації. Спершу вони виявляли повагу до Церкви, а солдати і навіть офіцери брали участь у богослужіннях. А відповідно до сталінської конституції (що була прийнята в період між першою і другою окупацією) заборонялась будь-яка релігійна пропаганда, і тому розпочався рішучий наступ на Церкву» [5, с. 117]. Сталін фактично мав на меті обмежити вплив Ватикану в Галичині шляхом повної ліквідації Греко-католицької церкви. Легітимізувати процес ліквідації УГКЦ було вирішено наступним чином.

На загальнодержавному рівні, у Москві, було створено Комітет з возз'єднання церков, який очолив полковник радянських спецслужб Георгій Карпов. Його бачення процесу возз'єднання виглядало так: «Російська православна церква, що в минулому не докладала достатніх зусиль в боротьбі з католицизмом, тепер може і повинна відіграти значну роль в боротьбі проти римо-католицької церкви (в тому числі уніатства), яка стала на шлях захисту фашизму і домагається власного впливу на післявоєнний розподіл сфер впливу у світі» [4, с. 73]. Таким чином, бачимо, що найпоширенішим озвученням звинуваченням радянської влади, яке вона висувала, передусім греко-католицьким ієрархам, було звинувачення у колабораціонізмі. Одразу скажемо, що питання співпраці із нацистською військовою адміністрацією у період радянсько-німецької війни (1941-1945 рр.) залишається одним із най-

більш дискусійних вже у сучасній українській історіографії. Ми не вважаємо, що можемо розв'язати цю проблему, але зазначимо, що питання колабораціонізму, яке в радянській історіографії набуло заідеологізованого негативного відтінку, пов'язане з політичною кон'юнктурою, потребує подальшого всебічного висвітлення.

Другим формальним етапом ліквідації УГКЦ вже безпосередньо в Галичині стало вербування священників до так званої «Ініціативної групи», на яку було покладено функцію підготовки та проведення об'єднаного, а фактично ліквідаційного псевдособору 8-10 березня 1946 р. Щодо нелегітимності цього собору, вважаємо, не може виникати якоїсь дискусії, оскільки вищі церковні ієрархи УГКЦ на ньому були відсутні через арешти, про що скажемо більш детально нижче, а єпископські хіротонії на замовлення влади, що відбулися перед цим собором, не витримують жодної критики ані з точки зору канонічного права, ні з огляду на здоровий глузд.

Вербування до цієї «Ініціативної групи» з перемінним успіхом відбулося в тому числі й на теренах Станіславської єпархії. Так, наприклад, відомий дослідник даної проблематики, автор збірника документів «Нескорена Церква» Володимир Сергійчук подає свідчення священника із села Струпки Отинійського району Станіславської області, який у 1945 р. так відреагував на запрошення стати членом: «Мені 42 роки, і в іншу віру переходити нелегко. Догми нашої Церкви інші, а тому, якщо греко-католицька церква не буде існувати, то чи не краще мені стати свинопасом... Я прийшов до переконання, що Радвлада тимчасово допустила відкриття церков, а потім закриє. Радвлада безбожна, всюди пише і заявляє, що релігія – це опіум для народу... яку ж мені дадуть роботу, якщо я захочу перейти на радянську роботу...» [4, с. 90-91]. Були, щоправда, й інші свідчення. Так, на конференції Снятинського деканату з присутніх 11 священників за входження до «Ініціативної групи» проголосувало 10, окрім отця декана, який з цього приводу заявив наступне: «Я утримуюсь від голосування за резолюцію, оскільки моя совість не дозволяє мені зробити цього» [4, с. 91].

Слід принагідно зазначити, що межі єпархії не збіглися з адміністративними кордонами Станіславської області. Зокрема, північно-західні райони області – Рогатинський, Долинський – входили до складу Львівської єпархії. Згідно з архівними даними, на Станіславщині участь у зборах цієї групи взяли близько 60% від загальної кількості священників. З цього випливає, що особливого успіху в нашому регіоні робота «Ініціативної групи» не мала вже хоча б тому, що під час проведення зборів цієї групи в окремих деканатах єпархії чимало священників рап-

том захворіли, оскільки зовсім не хотіли мати справу з радянською адміністрацією значною мірою через арешт у квітні 1945 р. правлячого єпископа Григорія Хомишина, що займав непримиренну позицію, категорично не сприймаючи радянського ладу. Однак, як уже було наголошено вище, рішення Сталіна щодо ліквідації панівної конфесії в Галичині також було дуже категоричним, а мета в радянській політиці завжди виправдовувала засоби. Відомий український радянський науковець академік Василь Щурат так оцінював ці «старання» влади: «Чому влада рад не дбає про те, щоб гуртувати навколо себе друзів-прихильників, чому кожен крок радянської влади скерований на зло масам, чому таке зневажливе ставлення до народу? Адже після арешту священників у Галіції не знайдеться жодної людини, яка б схвалила політику радянської влади. Хіба шкодить радянській владі культ покійного Шептицького? Мертві ж не здатні стріляти, вбивати та відбиватись, хіба ж лежачого б'ють? Невже в інтересах більшовиків, щоб їх боялись, а не любили?» [1, с. 305]. Це свідчення показує нам, що було чимало ідеалістів, комуністів, які дійсно асоціювали встановлення радянської влади із настанням соціальної спаведливості, однак політика радянського керівництва була за своєю суттю експансійною і передбачала войовниче насадження власних порядків, абсолютно не бажаючи шукати компромісів.

Зважаючи на адміністративний тиск влади, до 15 лютого 1946 р. до «Ініціативної групи» на Станіславщині увійшло 223 священники, а з 76 священників, які ще чинили опір, деякі згодом таки перейшли на православ'я. Відомий діаспорний дослідник цієї проблематики Богдан Боцюрків вважає, що вчинили вони це заради «сумнівної нагоди залишитись зі своїми вірними» [2, с. 168]. Дозволимо собі припустити, що у священників, які прийняли православ'я, були ще й особисті мотиви, адже вони закономірно хотіли залишити у безпеці власні сім'ї, тому безапеляційно критикувати їх за це було б неетично. Чи була ця нагода дійсно сумнівною, теза доволі дискусійна, адже роль священників, які залишилися зі своїми вірними, формально прийнявши юрисдикцію РПЦ, теж не слід недооцінювати. Не в останню чергу завдяки саме цим священникам в регіоні збереглося парафіяльне життя, таким чином Церква зберегла власну структуру і, що найважливіше – самих вірних. Важливо вказати ще ряд статистичних даних. З інформаційного звіту уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР за липень-вересень 1945 р. випливає, що на цей період у Станіславській області було зареєстровано 567 греко-католицьких парафій, а на жовтень 1945 р., за даними того ж уповноваже-

ного, до «Ініціативної групи» було долучено 188 священників із 341 зареєстрованого, що становить 55%. Попередніми тезами намагались довести, що підпілля, яке очікувало на УГКЦ усі наступні десятиліття аж до 1988 р., також слід розглядати під різними кутами зору. Можемо припустити, що ті священники, які, перейшовши на православ'я, все ж зберегли вірних, певною мірою зробили послугу наступним поколінням душпастирів, що діяли уже в підпіллі.

Однак, ліквідувавши Церкву як суспільну інституцію, поставивши її поза законом декларативним рішенням псевдособору 1946 р., нова адміністрація закономірно не змогла одним розчерком пера ліквідувати релігійність населення, що формувалася із покоління в покоління протягом сторіч і, без перебільшення, визначала суспільну свідомість населення регіону. Особливо якщо зважити на те, що формальна ліквідація зайняла надто мало часу, настільки мало, що багато хто не встиг цього усвідомити. Крім того, ліквідація була проведена насильно, що закономірно викликало додатковий спротив суспільства.

Оголосивши Греко-католицьку церкву поза законом і загалом, всіляко обмежуючи вплив Церкви на населення, влада у першій половині 50-х рр. поступово втрачала адміністративний контроль навіть над діючими, вже фактично православними, церковними громадами. У зв'язку з цим Станіславський обласвиконком 10 квітня 1953 р. видав розпорядження, згідно з яким голови райвиконкомів повинні були особисто провести облік наявних в районах діючих церков і не допустити при цьому поширення провокаційних чуток про закриття церков взагалі, тому що владі це було не вигідно і вона намагалась до певної міри загравати із місцевим населенням, сподіваючись таким чином підвищити авторитет легально діючої РПЦ. Перевіркою було встановлено, що станом на 1 січня 1954 р. в області налічувалося 596 легальних православних церковних громад [1, с. 323]. Слід сказати, що законна РПЦ, на відміну від незаконної УГКЦ, практично не користувалася авторитетом у місцевого населення. У доповідній записці від 2 червня 1953 р., інспектор Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР констатував, що на низький авторитет церкви в області вплинули передусім так зване «утвердження соціалістичних форм господарювання» та «ліквідація націоналістичних банд» [1, с. 323]. Промовистими є наступні статистичні дані: якщо в 1945 р. 675 церковних громад обслуговували 347 священників, то в першій половині 50-х років 630 церковних громад обслуговувало 240 священників, причому священники постійно десоціалізувалися. Матеріальне становище служителів культу різко змінилось. До приходу радянської влади священники

були найбагатшими людьми на селі, мали у своєму користуванні найкращі землі, які безоплатно оброблялись вірними. Натомість із приходом «совітів» в їх користуванні залишилось 0,15 га присадибної землі. За даними обласного фінансового відділу, за 1952 р. 223 священники, які мали у своєму користуванні власне господарство, крім прибутку від парохії, річний прибуток мали в сумі 572 248 крб., що в середньому складало 2 456 крб. на кожне господарство. Церковний дохід цієї ж кількості священників, за даними фінансового відділу, визначений в сумі 1 534 899 крб., що в середньому складало по 6 587 крб. на кожного служителя культу щорічно. Таким чином, головний прибуток священники отримували від служби в церкві, в той час як до приходу радянської влади головний прибуток священник мав від сільського господарства [1, с. 323].

На початку 1954 р. у Станіславській області проживало 35 невоз'єднаних священників, які, за словами уповноваженого в справах РПЦ, проводили «свою огидну антирадянську роботу серед віруючих, посилювали свій вплив на морально стійку частину населення» [1, с. 324]. Приблизно через рік в область повернулися з ув'язнення на постійне місце проживання понад двадцять греко-католицьких священників та ченців. Частина з них, за словами голови Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова, «повернувшись на місце проживання, здійснює богослужіння і виконує релігійні обряди на дому. Окремі уніатські священники відкрито виступають з проповідями, в яких закликають визнавати Папу Римського, і пояснюють вірним, що ліквідація уніатської церкви та репресії проти уніатського духовенства були здійснені внаслідок викривленого тлумачення закону радянськими чиновниками» [1, с. 325]. Таким чином, відзначимо, що попри всі намагання влади обмежити діяльність підпільного греко-католицького духовенства, фактично звести її нанівець, Греко-католицька церква продовжувала діяти в надскладних умовах і, що найголовніше – користуватись незмінним авторитетом у населення. Влада усіма можливими засобами намагалася підвищити авторитет легальної Російської православної церкви. У цьому контексті заслуговує на увагу один непересічний та доволі промовистий фвкт. Йдеться про те, що в офіційному друкованому органі легальної РПЦ – «Журналі Московської патріархії» на 10-ту річницю з часу проведення Львівського псевдособору було надруковано вітальні телеграми зі Львова і Станіслава, датовані 23 березня 1956 р., і телеграми Московського патріарха у відповідь, датовані наступним днем. Патріархії послання обіцяють молитовну єдність, але в них не відчувається задоволення від святкувань. Можемо зробити висновок, що очільники

Московської патріархії були добре ознайомлені із релігійною ситуацією в Галичині, зокрема й на Станіславщині, і розуміли, що Російській православної церкві в регіоні гостро бракує суспільної підтримки [5, с. 138].

Ствердимо, що дуже помилились ті, хто вважав головним союзником ліквідації УГКЦ час. Тому місцева радянська адміністрація у своїх численних звітах до центральних, республіканських органів влади змушена була зважати на підпільну діяльність уніатського духовенства. І реагувати чиновники мусили, перш за все, адміністративними методами. Так, у виписці з протоколу засідання Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР «Про заходи у зв'язку з посиленням роботи по ліквідації залишків унії в західних та Закарпатській областях УРСР» від 10 квітня 1959 р., зокрема, зазначалося: «... з метою скорочення поля діяльності уніатського духовенства провести додаткову реєстрацію церков тільки в тих населених пунктах, де вірні особливо активно наполягають на формалізації їх возз'єднання з православ'ям» [6, с. 125]. Висновок, який можемо зробити з цього документа: в нашій області протягом 50-х років спостерігався значний вплив підпільної УГКЦ навіть на легально зареєстровані громади РПЦ. Забігаючи наперед, скажемо, що така ситуація у нашій області спостерігалась аж до легалізації УГКЦ 1988 р. Через це влада змушена була вдаватись до значного тиску на суспільство. З-поміж іншого партійні організації нашої області були піддані жорсткій критиці за те, що задовольнились формальним закриттям ряду парафій невозз'єднаних уніатських громад і не проводили серед населення широкої атеїстичної роботи, внаслідок чого колишні уніатські церкви продовжують нелегально працювати. Так, наприклад, в ЦК КПУ звертали увагу на такий факт. У вересні 1958 р. уповноважений Ради в справах православної церкви по Станіславській області Бібик інформував керівників Тлумачького району про активну діяльність уніатського єпископа Васи́лика у селі Надорожна. Його появи в селі прикривав місцевий голова сільради. Це свідчення того, що не всі представники більшовицької влади на місцях намагались виконувати державну політику в релігійній сфері. Про так звані недоліки в боротьбі проти уніатства свідчив стан справ і на інших ділянках ідеологічної роботи. Вона фактично обмежувалась проведенням публічних антикатолицьких лекцій. Для припинення незаконної, з погляду влади, діяльності уніатів і поліпшення антирелігійної роботи серед широких мас видавались найрізноманітніші директиви та накази, однак ситуація докорінно не змінювалась. Зокрема, за словами самих же радянських чиновників, які відповідали саме за цю ділянку ідеологічної роботи, атеїстична пропаганда в області не мала належного успіху. За спостереженнями адмі-

ністрації, у встановлені церквою пости молодь у клубах не танцює, причому не лише у Різдвяний та Великий піст, а й у такі незначні пости, як Петрівка тощо. Найголовніший висновок, який зробили радянські чиновники із цього факту, полягав у тому, що молодь так діє не тому, що боїться гріха, а тому, що про таку молодь на проповіді може сказати священник і батьки після цього безумовно самотужки повпливають на таку доньку чи сина. Церква продовжувала існувати в підпіллі і доволі сильно впливала на настрої населення, особливо в сільській місцевості. Про зростання релігійного впливу серед населення, незважаючи на посилення атеїстичної пропаганди, свідчить те, що кількість треб, виконаних священниками, з року в рік невинно зростала. Недоліки в атеїстичній пропаганді самі ж радянські органи виявляли попри те, що тільки за 10 місяців 1958 р. було прочитано 6,5 тисячі лекцій на науково-атеїстичну тематику, в тому числі майже 1200 лекцій з проблем унії і католицизму, видано брошуру «Реакційна суть Брестської церковної унії» для міських, районних і сільських активів, опубліковано ряд статей, які викривали, послуговуючись радянською термінологією, антинародну діяльність уніатської Церкви. І все це, очевидно, не допомагало [1, с. 342].

Активізації греко-католицького духовенства сприяла також і пасивна позиція православного духовенства на чолі з єпископом Антонієм Пельвецьким. Він часто хворів, а його заступники та православне духовенство не проводили жодної роботи «по возз'єднанню тих уніатів, що залишились, і тих невоzz'єднаних уніатів, які повернулися із місць позбавлення волі... Возз'єднуються тільки ті уніати, які самі звертаються з цього приводу, а відповідної їх обробки з боку духовенства не проводиться. Навпаки, мають місце випадки в містах Станіславі й Коломиї, коли уніати приходять до священників, які возз'єдналися, і ведуть з ними роботу щодо відкликання їхнього возз'єднання» [1, с. 330].

Таким чином, підсумовуючи, констатуємо, що ні пропагандистськими, ні силовими методами владним структурам так і не вдалося до кінця 50-х років ліквідувати «залишки уніатства» на теренах Станіславщини. За даними звіту уповноваженого в справах РПЦ при Станіславському обласно-конкомі, наприкінці 1959 р. «уніатська діяльність в області майже припинилась, за винятком окремих священників – Кисілевського і Плав'юка в Тлумацькому районі, Комаринського – в Городенківському, Гординського – в Болахівському, Сулятицького – в Яблунівському районі, які нелегально проводили по хатах релігійні обряди» [1, с. 333]. У Тлумацькому, Отинійському та Болахівському районах налічувалося шість «незарєєстрованих церков», тобто греко-католицьких громад, що не бажали переходити у православ'я.

На завершення скажемо, що в наступні десятиліття радянська влада продовжувала затяжну позиційну боротьбу за фактичну ліквідацію УГКЦ, однак всі зусилля влади, зрештою, завершилися повним фіаско. Як відомо, ще в період існування СРСР греко-католицьке духовенство та вірні домоглися легального статусу своєї Церкви в країні, передусім завдяки титанічним зусиллям та особистій жертовності вищого духовенства, але також і за сприяння демократичної західної громадськості, зокрема старанням української діаспори.

Література

1. Андрухів І.О., Кам'янський П.Є. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. – Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2005. – 364 с.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)/ за ред. Олега Турія. – Львів: видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с.
3. Літопис Голготи України: В 2-х томах. – Т. 2. – Дрогобич, 1994. – 392 с.
4. Сергійчук В. Нескорена Церква. – К.: «Дніпро», 2001. – 492 с.
5. Суттнер Ернст Крістоф. Українське християнство на початку III тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи / Переклад і наукова редакція Олега Турія. – Львів: «Свічадо», 2001. – 168 с.
6. Греко-католицька церква в 1944-1973 рр. // УІЖ, 1999. – № 1. – С. 118-131.